

بسم الله الرحمن الرحيم

مهدویت از نگاه اهل سنت

سید حمید حسینی

باور به مهدویت، مورد اتفاق همه مذاهب اسلامی است و اختصاص به پیروان مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) ندارد. شمار فراوان احادیث مرتبط با مهدویت در منابع مورد اعتماد اهل سنت و نقل و تایید این موضوع از سوی دانشمندان بزرگ سنی، تردیدی باقی نمی‌گذارد که باور به ظهور مهدی موعود (علیه‌السلام) هرگز در انحصار شیعیان نیست و قاطبه فرق اسلامی آن را به عنوان عقیده‌ای ضروری و قطعی پذیرفته‌اند. این موضوع نه تنها در ده‌ها عنوان کتاب و رساله مستقل با موضوع امام مهدی (علیه‌السلام) که از سوی دانشمندان اهل سنت نگارش یافته^۱ به روشنی مشخص است، بلکه در صحاح سته که مهم‌ترین و معتبرترین منابع حدیثی آنان به‌شمار می‌رود نیز با صراحت مورد تاکید قرار گرفته است.

الف. پیگیری روایات مهدوی در منابع روایی اهل سنت:

اگر چه بخاری در صحیح خود احادیثی را که به نام امام مهدی (علیه‌السلام) تصریح دارد نیاورده اما نکته‌های دیگری را نقل کرده است که به نحوی با این موضوع ارتباط دارد. به عنوان مثال بابی را به نزول حضرت عیسی (علی نبینا و آله و علیه‌السلام) اختصاص داده و در آن حدیثی را روایت کرده است که نشان می‌دهد در آخرالزمان هنگامی که حضرت مسیح فرود می‌آید، امامی از مسلمانان عهده‌دار امور امت اسلامی خواهد بود.^۲ همان‌گونه که برخی از شارحان صحیح بخاری به‌درستی مفهوم این حدیث را دریافته‌اند، منظور از این امام، کسی جز حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) نیست. ابن حجر در هنگام شرح این حدیث از ابوالحسن خسی نقل می‌کند که او احادیث مرتبط با مهدی و این که وی از این امت است و عیسی پشت سر او نماز خواهد خواند را متواتر می‌داند. وی در ادامه می‌گوید این که در آخر الزمان و نزدیک قیامت، حضرت عیسی پشت سر مردی از این امت نماز خواهد خواند بر این سخن درست دلالت دارد که زمین هیچ‌گاه از حجت خالی نمی‌ماند.^۳

^۱ . استاد علی محمد علی دخیل، نام ۳۰ کتاب را که از سوی علمای اهل سنت مستقلاً در رابطه با امام مهدی (علیه‌السلام) نگارش یافته است گردآوری و نقل کرده است. (دخیل، علی محمد علی، الامام المهدی علیه السلام، بیروت: دارالتراث الاسلامی، ۱۳۹۴ ق، ص ۱۴۰).

^۲ . البخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۱، ج ۴، ص ۱۴۳. متن حدیث این است: کیف أتمم اذا نزل ابن مریم فیکم و امامکم منکم.

^۳ . ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، فتح الباری، بیروت: دارالمعرفة، چاپ دوم، بی تا، ج ۶ ص ۳۵۸.

در صحیح مسلم نیز علاوه بر حدیث مورد اشاره در صحیح بخاری، احادیث دیگری در زمینه نزول حضرت عیسی و سایر موضوعات مرتبط با مهدویت ذکر شده است.^۴

ابن ماجه در سنن خود به صراحت بابی را با عنوان "باب خروج المهدی" نام‌گذاری و هفت حدیث در این رابطه نقل کرده است. در این احادیث به قیام حضرت مهدی (علیه‌السلام) و این که وی از اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) است و نیز به زمینه‌سازان ظهور آن حضرت اشاره شده است.^۵

در سنن ترمذی نیز بابی به "ما جاء فی المهدی" اختصاص یافته و احادیثی صریح و صحیح در آن نقل شده است.^۶ ترمذی درباره سه حدیث از این مجموعه تصریح می‌کند که: «هذا حدیث حسن صحیح».^۷ ابواب مرتبط دیگری با موضوعاتی چون نزول حضرت عیسی (علی نبینا و آله و علیه السلام) و فتنه دجال بلافاصله بعد از این باب آمده است.

در میان صحاح سته، بیشترین و صریح‌ترین احادیث در رابطه با امام مهدی (علیه‌السلام) در سنن ابی‌داود آمده است. این کتاب با اختصاص بخشی به عنوان "کتاب المهدی" احادیث متعددی را نقل کرده است که بر دوازده نفر بودن امامان، هم‌نام بودن آن حضرت با پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، طولانی شدن حیات و نشانه‌های ظهور ایشان دلالت دارد.^۸

موضوع مهدویت در منابع معتبر متقدم بر صحاح سته نیز ذکر شده است. عبدالرزاق بن همام صنعانی که در سال ۲۱۱ هجری وفات یافته بابی از کتاب المصنف را به "باب المهدی" اختصاص داده و احادیثی زیبا و صریح در رابطه با قیام آن حضرت و دادگستری وی نقل کرده است.^۹ پس از او، نعیم بن حماد مرورزی، متوفی سال ۲۲۹ هجری، در کتاب الفتن به تشریح حوادث آخرالزمان پرداخته و ۱۰ باب از این کتاب را که مشتمل بر ۲۴۴ حدیث است، با عنوان‌های گوناگون به امام مهدی (علیه‌السلام) اختصاص داده است.^{۱۰}

ابن ابی شیبیه کوفی که استاد بخاری بوده و متوفی سال ۲۳۵ هجری است نیز در کتاب المصنف در بابی که به فتنه دجال اختصاص داده، احادیث متعددی را در رابطه با امام مهدی (علیه‌السلام) و این که او از نسل پیامبر اکرم

^۴ . ر.ک: النیشابوری، مسلم، صحیح مسلم، بیروت: دارالفکر، بی‌تا، ج ۱، ص ۹۵. نکته جالب توجه درباره صحیح مسلم این است که چهار منبع حدیثی اهل سنت، حدیث "المهدی حق من ولد فاطمة" را از این کتاب نقل کرده‌اند؛ ولی این حدیث در نسخه‌های فعلی این کتاب وجود ندارد. در این باره ر.ک: المتقی الهندی، کنز العمال، تحقیق الشیخ بکری حیانی، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۴، ص ۲۶۴؛ ابن حجر الهیثمی، احمد، الصواعق المحرقة فی الرد علی اهل البدع و الزندقه، تحقیق عبدالوهاب عبداللطیف، قاهره: مكتبة القاهرة، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق، ص ۱۶۳؛ الصبان، محمد علی، اسعاف الراغبین، بیروت: دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۲۴ ق، در حاشیه کتاب نورالابصار فی مناقب آل النبی المختار، ص ۱۴۵؛ العدوی الحمزاوی، حسن، مشارق الانوار، ص ۱۱۲. البته دسترسی به مصدر اخیر میسر نشد و این مطلب و نشانی آن از اینجا نقل شد: الکرانی العالمی، علی، معجم احادیث الامام المهدی (ع)، قم: مؤسسة المعارف الاسلامیة، چاپ اول، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۱۳۹.

^۵ . ابن ماجه، محمد بن یزید القزوینی، سنن ابن ماجه، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی، بیروت: دارالفکر، ج ۲، ص ۱۳۶۵، حدیث ۴۰۸۲ الی ۴۰۸۸.

^۶ . الترمذی، محمد بن عیسی، سنن الترمذی (الجامع الصحیح)، تحقیق عبدالرحمن محمد عثمان، بیروت: دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق، ج ۳، ص ۳۴۳.

^۷ . همان.

^۸ . ابو داود السجستانی، سلیمان بن الأشعث، سنن ابی‌داود، تحقیق سعید محمد اللحام، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۳۰۹.

^۹ . صنعانی، عبدالرزاق، المصنف، تحقیق حبیب الرحمن الاعظمی، بیروت: انتشارات المجلس العلمی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۱، ص ۳۷۱.

^{۱۰} . نعیم بن حماد، الفتن، ص ۲۶۶ الی ۲۹۰.

صلی الله علیه و آله) و هم‌نام ایشان است نقل کرده و به ویژگی‌ها و نشانه‌های ظهور آن حضرت اشاره نموده است.^{۱۱} قبل از این افراد، احمد بن حنبل احادیث فراوانی را در مسند خود به این موضوع اختصاص داده است که به جهت چینش خاص کتاب «المسند» در یک جا و در کنار هم ارائه نشده است. این احادیث که تعداد آنها به ۱۳۶ روایت بالغ می‌شود به صورت جداگانه نیز منتشر شده است.^{۱۲}

روایات بشارت به قیام امام مهدی (علیه‌السلام) در منابع اصلی اهل سنت به آنچه ذکر شد منحصر نیست و این احادیث به صورت گسترده در سایر مصادر حدیثی آنان نیز نقل شده است. برخی از این منابع، مجموعه‌های عام حدیثی اهل سنت است که بخشی از ابواب آن به موضوع مهدویت اختصاص یافته و برخی دیگر، منابعی است که اختصاصاً با موضوع مهدویت تدوین شده است. از دسته نخست می‌توان به این کتاب‌ها اشاره کرد: مسند ابویعلی موصلی که دو باب با ۲۸ حدیث را به امام مهدی (علیه‌السلام) و علائم ظهور آن حضرت اختصاص داده است^{۱۳}، المعجم الکبیر نوشته طبرانی که در بخش‌های مختلف، احادیث فراوانی را با موضوع مهدویت نقل کرده است^{۱۴}، صحیح ابن حبان که شش حدیث را در این باره آورده است^{۱۵}، المستدرک علی الصحیحین که در کتاب الفتن و دیگر بخش‌های آن، احادیثی با این موضوع آمده است، کتاب ذکر أخبار اصفهان^{۱۶} و کتاب حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء^{۱۷} که هر دو از آثار ابونعیم اصفهانی است و در هر یک احادیثی در این باره نقل شده است.

از دیگر جوامع حدیثی اهل سنت که بخشی را به موضوع مهدویت اختصاص داده‌اند، کتاب السنن الواردة فی الفتن و غوائلها، نگاشته ابوعمر الدانی است که بابی را «ما جاء فی المهدی» نامیده و چهل حدیث را در این باره ذکر کرده است.^{۱۸} بغوی در مصابیح السنة ۹ حدیث را در کتاب الفتن در این زمینه آورده است^{۱۹}، ابن جزری در جامع الاصول، فصلی را با عنوان «فی المسیح و المهدی» ذکر کرده است^{۲۰}، ابن قیم جوزیه در المنار المنیف ۱۷ حدیث را در این زمینه آورده و آنها را به چهار دسته صحیح و حسن و غریب و موضوع تقسیم کرده است^{۲۱}، ابن کثیر دمشقی در النهایة فی الفتن و الملاحم، فصلی را به عنوان «فصل فی ذکر المهدی» نامگذاری کرده و در آن ۲۰ حدیث آورده است^{۲۲}، هیشمی در مجمع الزوائد و منبع الفوائد ۲۱ حدیث را ذیل کتاب الفتن روایت نموده است^{۲۳}،

۱۱. ابن ابی شیبة الکوفی، عبد الله بن محمد، المصنف، تحقیق سعید اللحام، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق، ج ۸، ص ۶۷۸.

۱۲. حسینی جلالی، سید محمد جواد، احادیث المهدی (علیه‌السلام) من مسند احمد بن حنبل، قم: انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۰۹.

۱۳. از جمله در ج ۱، ح ۲۲۵ و ج ۲، ح ۹۸۷ و ۱۲۹۴ و ج ۴، ح ۳۱۳ و ج ۱۱، ح ۷۴۴ و ج ۱۲، ح ۶۶۶۵.

۱۴. مانند ۱۸ حدیث که در جلد دهم این کتاب در ضمن احادیث عبدالله بن مسعود از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده یا دیگر احادیثی که در جلد‌های ۸ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۲ و ۲۳ نقل شده است.

۱۵. احادیث شماره ۶۸۲۳ تا ۶۸۲۸.

۱۶. ابونعیم اصفهانی، ذکر اخبار اصفهان، ج ۱، ص ۸۴ و ۱۷۰.

۱۷. ابو نعیم اصفهانی، حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء، ج ۳، ص ۱۸ و ۱۷۷.

۱۸. ابوعمر الدانی، السنن الواردة فی الفتن و غوائلها و الساعة و أشرطها، ص ۱۸۹.

۱۹. بغوی، مصابیح السنة، ج ۱۳، ص ۴۸۷.

۲۰. ابن اثیر، جامع الاصول فی احادیث الرسول، ج ۱۰، ص ۳۲۷ الی ۳۳۲.

۲۱. ابن قیم جوزیه، المنار المنیف، ص ۱۴۳.

۲۲. ابن کثیر، النهایة فی الفتن و الملاحم، ص ۲۳ الی ۲۸.

۲۳. هیشمی، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، ج ۷، ص ۶۱۰.

محمد بن طلحة الشافعی باب دوازدهم کتاب مطالب السؤل را به این موضوع اختصاص داده^{۲۴}، جوینی در فرائد السمطين ۳۵ روایت را درباره امام مهدی (علیه السلام) و موضوعات مرتبط با ایشان نقل کرده است^{۲۵}، ابن صباغ مالکی در دوازدهمین باب کتاب الفصول المهمة احادیثی با این موضوع نقل کرده است^{۲۶}، ابن حجر هیثمی در الصواعق المحرقة دهها حدیث با موضوع مهدویت آورده است^{۲۷} و متقی هندی در کتاب کنز العمال در بابی با عنوان «خروج المهدی» ۵۸ حدیث را از منابع مختلف حدیثی ذکر کرده است^{۲۸}.

اما از دسته دوم، یعنی کتبی که بزرگان اهل سنت به صورت مستقل در موضوع مهدویت نگاشته‌اند می‌توان به کتاب اربعون حدیث ابونعیم اصفهانی اشاره کرد. البته اصل این کتاب اکنون در دسترس نیست، ولی روایات آن در کتاب‌های بعد از وی مانند «العرف الوردی فی أخبار المهدی» اثر جلال الدین سیوطی ثبت و ضبط شده است. ابونعیم دو کتاب دیگر با نام‌های مناقب المهدی و صفة المهدی نیز داشته که از آنها هم اثری در دست نیست و تنها از طریق منابع پس از او می‌توان به روایاتش دست یافت. کتاب البیان فی اخبار صاحب الزمان اثر گنجی شافعی نیز از دیگر آثار مستقل اهل سنت در این زمینه به‌شمار می‌رود. این کتاب در ۲۵ باب تنظیم شده و ۷۱ حدیث را در بر دارد. نویسنده در باب ۲۵ این کتاب، از امکان زنده بودن امام مهدی (علیه السلام) دفاع کرده و می‌گوید: هیچ امتناعی در بقای مهدی وجود ندارد. به دلیل اینکه عیسی و الیاس و خضر که از اولیای خداوند هستند زنده‌اند.^{۲۹}

دیگر کتاب مستقل در این زمینه، عقد الدرر فی اخبار المنتظر نوشته یوسف بن یحیی المقدسی الشافعی است. این کتاب از نظر جامعیت و گستردگی در نوع خود کم‌نظیر است. محدث و مفسر بزرگ اهل سنت، جلال الدین سیوطی نیز ۲۰۰ حدیث از احادیث مهدویت را در رساله‌ای با عنوان "العرف الوردی فی اخبار المهدی" گرد آورده که در ضمن مجموعه رسائل او با عنوان الرسائل العشر و نیز در کتاب الحاوی فی الفتاوی^{۳۰} به چاپ رسیده و به صورت جداگانه نیز تصحیح و تحقیق و چاپ شده است. کتاب القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر نوشته ابن حجر هیثمی که نزدیک به ۱۶۰ حدیث را در سه باب و یک خاتمه جمع‌آوری کرده و البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان نوشته متقی هندی که ۲۷۵ حدیث را به تفصیل در دوازده باب تنظیم نموده نیز از جمله کتب مستقل اهل سنت در موضوع مهدویت به‌شمار می‌رود.

^{۲۴} طلحة الشافعی، مطالب السؤل، ص ۱۵۱ الی ۱۶۲.

^{۲۵} جوینی، فرائد السمطين، ج ۲، ص ۳۱۰ الی ۳۴۲.

^{۲۶} ابن صباغ، الفصول المهمة، ص ۱۹ و ۲۰.

^{۲۷} ???

^{۲۸} متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۴، ص ۲۶۱.

^{۲۹} گنجی شافعی، البیان فی اخبار صاحب الزمان، ص ۹۷.

^{۳۰} السیوطی، جلال الدین، الحاوی فی الفتاوی، تحقیق محمد محیی‌الدین عبدالحمید، قاهره: مطبعة السعادة، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ق، ج ۲، ص ۱۶۵.

کثرت این روایات به حدی است که برخی از علمای اهل سنت به متواتر بودن آن تصریح کرده‌اند. در اینجا با تکیه بر تتبع برخی از محققان^{۳۱}، تعدادی از بزرگان اهل سنت را که به تواتر احادیث بشارت به امام مهدی (علیه‌السلام) اعتقاد داشته‌اند برمی‌شماریم:

۱. آبری شافعی

ابوالحسین محمد بن حسین بن ابراهیم سجزی (سجستانی) آبری شافعی متوفی سال ۳۶۳ هجری قمری که از محدثان بزرگ اهل سنت به شمار می‌رود در کتاب مناقب الشافعی به تواتر احادیث مهدی (علیه‌السلام) تصریح نموده است. بسیاری از محدثان اهل سنت، به این ادعای مهم توجه نشان داده و سخن او را نقل و تایید کرده‌اند. قرطبی در التذکره^{۳۲}، ابن قیم جوزیه در المنار المنیف^{۳۳}، ابن حجر عسقلانی در فتح الباری^{۳۴} و تهذیب التهذیب^{۳۵}، سخاوی در فتح المغیث^{۳۶}، سیوطی در رساله العرف الوردی فی اخبار المهدی^{۳۷}، ابن حجر هیثمی در الصواعق المحرقة^{۳۸}، شیخ محمد جعفر کتانی در نظم المتناثر من الحدیث المتواتر^{۳۹} و برخی دیگر از محدثان، بدون هیچ‌گونه نقدی بر این ادعا، آن را از آبری نقل کرده‌اند.

۲. دهلوی

عبدالحق بن سیف‌الدین دهلوی از دانشمندان حنفی در کتاب اشعة اللمعات می‌گوید: احادیثی که مهدی (علیه‌السلام) را از نسل فاطمه زهرا (سلام الله علیها) می‌داند متواتر است.^{۴۰}

۳. سفارینی

شمس‌الدین محمد بن احمد سفارینی نابلسی از علمای حنفی در کتاب لوامع الانوار بر اساس احادیث متواتر یکی از نشانه‌های قیامت را ظهور پیشوایی لازم‌الاتباع می‌داند که پایان‌بخش امامان است، نامش محمد و مشهورترین لقبش مهدی است و پایان‌بخش پیشوایان خواهد بود.^{۴۱}

۴. شوکانی

---

^{۳۱} . عبداللهی، عبدالکریم، تصریح اهل سنت به تواتر احادیث امام مهدی علیه السلام، مشکوة، تابستان ۱۳۷۹، شماره ۶۷.
^{۳۲} . القرطبی، محمد بن احمد، التذکره فی احوال الموتی و امور الآخرة، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ دوم، ۱۴۰۷ ق، ص ۷۰۱.
^{۳۳} . ابن قیم جوزیه، محمد بن ابی‌بکر، المنار المنیف، تحقیق و تعلیق عبدالفتاح ابوغده، حلب: مکتب المطبوعات الاسلامیة، چاپ اول، ۱۳۹۰ ق، ص ۱۴۲.
^{۳۴} . ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، پیشین، ج ۶ ص ۳۵۸.
^{۳۵} . ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق، ص ۱۲۶.
^{۳۶} . سخاوی، محمد بن عبد الرحمن، فتح المغیث بشرح الفیة الحدیث للعراقی، تحقیق شیخ صلاح محمد عویضه، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۴۲.
^{۳۷} . السیوطی، جلال الدین، پیشین.
^{۳۸} . ابن حجر الهیثمی، احمد بن محمد، پیشین، ص ۱۶۷.
^{۳۹} . الکتانی، محمد جعفر، نظم المتناثر من الحدیث المتواتر، قاهره: دارالکتب السلفیة، چاپ دوم، بی‌تا، ص ۲۲۸.
^{۴۰} . الدهلوی، سیف‌الدین بن سعدالله، اشعة اللمعات، چاپ هندوستان، ۱۳۵۵ ق، ج ۴، ص ۳۲۱.
^{۴۱} . السفارینی النابلسی، محمد بن احمد، لوامع الانوار البهیة و سواطع الاسرار الاثریة، بیروت: المکتب الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۱۱ ق، ج ۲، ص ۷۰.

ابوعبدالله محمد بن علی یمنی صنعانی، مشهور به شوکانی، یکی دیگر از دانشمندان برجسته سنی مذهب است که احادیث مهدی منتظر (علیه السلام) را متواتر می‌داند. او در این باره کتاب مستقلی را با عنوان "التوضیح فی تواتر ما جاء فی المهدی المنتظر" تالیف کرده و پس از ذکر مجموعه‌ای از احادیث این موضوع می‌گوید: احادیثی که درباره مهدی منتظر و نزول عیسی رسیده متواتر است و این مقدار برای کسی که ذره‌ای ایمان و اندکی انصاف داشته باشد کفایت می‌کند.^{۴۲}

۵. عبدالمحسن العباد

شیخ عبدالمحسن العباد آل بدر از اساتید معاصر و برجسته دانشگاه اسلامی مدینه در نگاشته‌ای با عنوان "عقیده اهل السنة و الاثر فی المهدی المنتظر" به صورت مستند پاسخ منکران مهدویت را داده است. این نگاشته، متن سخنرانی این استاد حرم نبوی در یکی از مراکز دانشگاهی مدینه منوره بوده که در شماره سوم مجله دانشگاه اسلامی مدینه عرضه و به صورت جداگانه نیز در قالب کتاب منتشر شده است. وی در این مقاله تعدادی از دانشمندان اهل سنت را که بر تواتر احادیث امام مهدی (علیه السلام) تصریح کرده‌اند نام می‌برد و کثرت این احادیث، تعدد طرق آن و اعتقاد فرق اسلامی به مضمون آنها را دلیلی بر وجود حقیقتی ثابت می‌داند که در آخرالزمان به وقوع خواهد پیوست. بر همین اساس او تصدیق احادیث مهدی (علیه السلام) را لازمه ایمان به پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) و اخبار غیبی او می‌داند و منکران این حقیقت را افرادی نادان، ستیزه‌جو یا بی‌اطلاع به حساب می‌آورد.^{۴۳}

علاوه بر محدثان یاد شده، بسیاری دیگر از دانشمندان اهل سنت بر تواتر یا صحت احادیث بشارت به امام مهدی (علیه السلام) گواهی داده‌اند.^{۴۴} توافق عموم مذاهب اسلامی بر این اعتقاد اصیل تا حدی است که حتی مخالفان و منکران مهدویت را نیز ناچار به اعتراف نسبت به شهرت آن در میان تمامی پیروان اسلام کرده است. ابن خلدون که به عنوان یکی از مهم‌ترین مخالفان یا تردیدکنندگان در این باور، شناخته می‌شود، در این باره چنین نوشته است:

بدان که در گذر روزگاران، میان تمام پیروان اسلام، مشهور شد که ناگزیر در پایان دوران، مردی از خاندان نبوی سر بر افرازد که به دین، استواری می‌بخشد و دادگری پدیدار سازد و مسلمانان وی را پیروی کنند و بر سرزمین‌های اسلامی فرمان روا و مهدی نامیده می‌شود.^{۴۵}

^{۴۲} . به نقل از: عبداللهی، عبدالکریم، پیشین.

^{۴۳} . العباد آل بدر، عبدالمحسن بن حمد، عقیده اهل السنة و الاثر فی المهدی المنتظر، نسخه نرم‌افزار المکتبة الشاملة، ص ۲۹.

^{۴۴} . برخی از محققان، اسامی پنجاه تن از بزرگان اهل سنت را که معتقد به تواتر یا صحت احادیث ظهور امام مهدی (علیه السلام) بوده‌اند همراه با نشانی این سخن آنها برشمرده‌اند. در این باره ر.ک. به شفیعی، سعید، دفاع از مهدویت، حدیث اندیشه، بهار و تابستان ۱۳۸۲، شماره ۵ و ۶.

^{۴۵} . ابن خلدون، مقدمه، ص ۲۴۵.

احمد امین مصری که از جمله افراد نادر مخالف با مهدویت به‌شمار می‌رود نیز اعتراف می‌کند که باور به مهدی در میان همه طوائف اسلامی وجود داشته و عقیده‌ای اسلامی به‌شمار می‌رود. او در کتابی که با هدف مخالفت با این اصل منتشر ساخته، ناچار به این اعتراف شده است:

... اما اهل سنت نیز به مهدویت ایمان آورده‌اند.^{۴۶}

با توجه به آنچه گذشت به خوبی آشکار می‌شود که اعتقاد به مهدویت و انتظار ظهور آن حضرت، باوری نیست که ساخته و پرداخته پیروان اهل بیت (علیهم‌السلام) باشد. شاید کمتر موضوعی اعتقادی را بتوان یافت که تا این حد مورد توجه و توافق دانشمندان همه فرق اسلامی قرار گرفته باشد. بر این اساس با جرات می‌توان ادعا کرد که این موضوع امری قطعی و از ضرورت‌های اسلامی به‌شمار می‌رود. البته دیدگاه فرق اسلامی در همه جنبه‌ها و جزئیات عقیده مهدویت یکسان نیست. جنبه‌هایی از این باور در میان مذاهب اصلی اسلامی یکسان و مشترک است و در بخش‌هایی از آن اختلاف نظر وجود دارد. برای شناخت بهتر موضوع لازم است این نقاط اشتراک و اختلاف را بشناسیم و به پرسش‌ها و شبهات پیرامون آن پاسخ دهیم.

نقاط اشتراک

با توجه به آنچه گذشت مشخص شد که فرق و مذاهب بزرگ اسلامی، آموزه مهدویت و انتظار موعودی نجات‌بخش را قطعی و ضروری می‌دانند و این موضوع به باوری مشترک میان آنها تبدیل شده است. دقت به مصادر و مستندات که پیش از این به برخی از آنها اشاره شد، به‌وضوح، درستی عقیده پیروان اهل بیت (علیهم‌السلام) را در زمینه مهدویت اثبات می‌کند؛ اگر چه برداشت‌ها از این متون متفاوت است. می‌توان باورهای مشترک مذاهب اسلامی در این زمینه را این‌گونه برشمرد:

۱. منجی موعود

دانشمندان مذاهب اسلامی در آثار خود، اخباری را درباره امام مهدی (علیه‌السلام) نقل کرده‌اند که در بر دارنده نوعی بشارت و پیش‌بینی شرایط مطلوب برای امت اسلامی است. سیاق این پیش‌گویی‌ها با آنچه در دیگر ادیان الهی به عنوان منجی موعود مطرح شده است هماهنگی کامل دارد.

۲. تبار منجی

معمولا همراه با تاکید علما و محدثان فرق اسلامی بر متواتر و صحیح بودن احادیث بشارت به ظهور و قیام امام مهدی (علیه‌السلام)، به این نکته که آن حضرت از فرزندان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و

^{۴۶}. احمد امین، المهدی و المهدویة، ص ۴۱. (به نقل از المهدی المنتظر فی الفكر الاسلامی، ص ۱۰).

اهل بیت اوست نیز اشاره شده است. علاوه بر آن، مطابق با روایات صحیح، بسیاری از دانشمندان اهل سنت تصریح کرده‌اند که امام مهدی (علیه‌السلام) از نسل فاطمه و علی (علیهما السلام) است.

۳. نام منجی

درباره نام حضرت و همنام بودن ایشان با پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تردید و اختلافی وجود ندارد. علاوه بر این که در یکی از صحاح سته به این نکته تصریح شده^{۴۷}، در سخنان برخی از دانشمندانی که پیش از این به ادعای تواتر آنها اشاره کردیم نیز توافق بر نام آن حضرت به عنوان موضوعی مسلم و متواتر تلقی شده است.

۴. لقب منجی

در منابع و متون اسلامی، بیش از آن که به نام امام موعود اشاره شود، از مشهورترین لقب او که مهدی است یاد شده است. نام‌گذاری صدها کتاب و رساله مرتبط با نام مهدی، تصریح به این نام در صدها حدیث و متن تاریخی، استفاده از این عنوان در نام‌گذاری ابواب و فصول منابع مورد اعتماد اهل سنت و تلاش مدعیان دروغین برای بهره‌گیری از این نام، نشان می‌دهد کسی در این باره تردید نداشته است.

۵. هنگام ظهور منجی

اکثر روایات و متون مرتبط با امام مهدی (علیه‌السلام) که در منابع مورد اعتماد فرق اسلامی نقل شده است به این نکته اشاره دارد که آن حضرت در آخرالزمان ظهور و قیام خواهد کرد. منظور از آخرالزمان دوران پایانی تاریخ جهان و پیش از وقوع قیامت است. در برخی از این روایات، از ظهور آن حضرت یا برخی حوادث مقارن با ظهور موعود، به عنوان نشانه‌های وقوع قیامت یاد شده است.

۶. قیام و پیروزی منجی

دیدگاه دانشمندان اهل سنت و روایات و بشارت‌هایی که درباره امام مهدی (علیه‌السلام) نقل کرده‌اند، از قطعی بودن قیام و پیروزی ایشان بر دشمنان و دست‌یابی به حکومتی مقتدر خبر می‌دهد. برخی از این روایات، دایره حکومت آن حضرت را جهانی می‌داند. به هر حال در این که رهبری و فرمانروایی امت اسلامی در اختیار مهدی موعود قرار خواهد گرفت، تردید و اختلافی نیست.

۷. همراهی حضرت عیسی (علیه‌السلام) با منجی

^{۴۷}. ابو داود السجستانی، سلیمان بن الاشعث، پیشین، ج ۲، ص ۳۰۹، حدیث ۴۲۸۲.

نزول حضرت عیسی (علیه السلام) و همگامی ایشان با امام مهدی (علیه السلام) از موارد اتفاقی میان شیعه و اهل سنت. پس از قیام مهدوی و پیروزی ایشان، حضرت مسیح (علیه السلام) به ایشان می پیوندد و پشت سر ایشان نماز خواهد خواند و رهبری وی را بر امت می پذیرد.

۸. جهان، پس از قیام منجی

همه کسانی که به موضوع قیام و ظهور امام مهدی (علیه السلام) پرداخته و شرایط حکومت ایشان و اوضاع جهان را پس از آن قیام توصیف کرده اند، بر این نکته اتفاق نظر دارند که حکومت آن حضرت، تحقق بخش وعده های انبیا و اولیای الهی است و آن دولت کریمه، عدالت و پیشرفت را در سراسر جهان، حاکم خواهد ساخت.

نقاط اختلاف

در کنار باورهای مشترک همه مسلمانان درباره امام مهدی (علیه السلام)، در این زمینه نیز مانند جزئیات و ابعاد هر موضوع مسلم و مشترک دیگر، دیدگاه های متفاوتی وجود دارد. نقاط اصلی اختلاف در این باره به این شرح است:

۱. نام پدر آن حضرت

یکی از مهم ترین موضوعات اختلافی درباره مهدی موعود (علیه السلام)، نام پدر ایشان است. آنچه موجب بروز این اختلاف شده، عبارتی است که در گروهی از روایات آمده و بر اساس آن، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) منجی موعود را همانم خود و پدر او را همانم پدر خود اعلام کرده اند.^{۴۸} لذا دیدگاه غالب در میان اهل سنت، مهدی موعود را فردی با نام محمد بن عبدالله می داند. این در حالی است که همه شیعیان اثناعشری بدون هیچ تردیدی اعتقاد دارند مهدی موعود (علیه السلام) فرزند امام حسن بن علی العسکری (علیهما السلام) است.^{۴۹} دلیل آنها بر این ادعا احادیث فراوان و متواتری است که از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)

^{۴۸} . مهم ترین مصدری که این حدیث را نقل کرده سنن ابی داود است. در صفحه ۳۰۹ از جلد دوم این کتاب از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نقل شده است که آن حضرت فرمود: لو لم یبق من الدنیا إلا یوم لطول الله ذلك الیوم حتی یبعث فیہ رجلا منی أو من أهل بیتی ، یواطئ اسمه اسمی ، واسم أبیه اسم أبی .^{۴۹} . اگر چه برخی از محدثان شیعه چون شیخ طوسی (الطوسی، محمد بن الحسن، الغبیه، تحقیق شیخ عبداللہ الطهرانی، قم: مؤسسه معارف الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۱۱، ص ۱۸۱ و الطوسی، محمد بن حسن، الامالی، قم: دارالثقافه، چاپ اول، ۱۴۱۴، ص ۳۵۲)، قاضی نعمان مغربی (المغربی، نعمان بن محمد، شرح الاخبار فی فضائل الائمه الاطهار، قم: مؤسسه نشر الاسلامی، چاپ دوم، بی تا، ج ۳، ص ۳۸۶)، ابن بطریق (ابن بطریق، یحیی بن الحسن، العمده، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۷، ص ۴۳۳ و ۴۳۶)، سید بن طاووس (ابن طاووس، علی بن موسی، الملاحم و الفتن، اصفهان: مؤسسه صاحب الامر، چاپ اول، ۱۴۱۶، ص ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۲۷۶ و ۲۹۷ و ۳۱۳ و ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۳۲۲)، محمد بن حسن قمی (القمی، محمد بن الحسن، العقد النضید و الدر الفرید فی فضائل امیرالمؤمنین و اهل بیت النبی، تحقیق علی اوسط ناطقی، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۳، ص ۷۷)، علی بن یونس عاملی (العاملی النباطی، علی بن یونس، الصراط المستقیم، المكتبة المرتضویة، ج ۲، ص ۲۲۲) و علامه مجلسی (المجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳، ج ۵۱، ص ۷۵ و ۸۲ و ۸۴ و ۸۶ و ۱۰۲) روایاتی را که در بر دارند عبارت "اسم ابیه اسم ابی" است نقل کرده اند؛ اما باید توجه داشت که این اقدام آنها صرفا به دلیل امتناعی در نقل احادیثی بوده که از طریق اهل سنت به دستشان رسیده است. و گر نه همه آنها احادیث بیشتری را بر خلاف این عبارت نقل کرده و بر اعتقادشان نسبت به این که امام مهدی (علیه السلام) فرزند امام حسن عسکری (علیه السلام) است تصریح نموده اند.

و ائمه طاهرين (عليهم السلام) درباره امامان دوازده گانه و مشخصات دقيق هر يك از امامان، از امام على (عليه السلام) تا حضرت حجت بن الحسن العسكري (عليهما السلام)، نقل شده است.^{۵۰}

۲. از نسل امام حسن يا امام حسين (عليهما السلام)

همان گونه كه اشاره شد، در اين كه امام مهدى (عليه السلام) از نسل امام على و حضرت فاطمه زهرا (عليهما السلام) است ترديد و اختلافى وجود ندارد؛ اما اين كه اين نسب از طريق امام حسن مجتبى (عليه السلام) به آن حضرت مى رسد يا وى در سلسله فرزندان امام حسين (عليه السلام) قرار مى گيرد، به موضوعى اختلافى بين شيعه و گروهى از اهل سنت تبديل شده است. مهم ترين عامل بروز اين اختلاف، حديثى است كه به صورت منقطع در سنن ابوداود نقل شده و بر اساس آن، امام على (عليه السلام) فرموده اند مهدى موعود (عليه السلام) از نسل فرزندم حسن (عليه السلام) خواهد بود.^{۵۱} البته ابوداود در نقل اين حديث تنهاست و هيچ يك از مصادر دست اول و مهم اهل سنت در چنين روايتى با او همراهى نكرده اند.

در مقابل، نويسندگان مصادر حديثى شيعى، احاديث فراوان و متواترى را در مجموعه هاى حديثى خود نقل كرده اند كه با صراحت و وضوح بر اين كه مهدى موعود (عليه السلام) از نسل امام حسين (عليه السلام) است دلالت دارد.^{۵۲} حتى همان حديثى كه در سنن ابوداود نقل شد نيز عينا در منابع شيعى درباره امام حسين (عليه السلام) آمده است.^{۵۳} قندوزى حنفى نيز اين حديث را با لفظ "الحسين" نقل كرده است.^{۵۴}

۳. ولادت و مدت عمر او

با توجه به آنچه گذشت مشخص شد كه پيروان اهل بيت (عليهم السلام) بر اساس دلايل متعدد و روايات متواترى كه در اختيار دارند معتقدند مهدى موعود (عليه السلام) كسى جز فرزند امام حسن عسكرى (عليه السلام) نيست و طبعاً در نيمه قرن سوم هجرى متولد شده است. از آنجا كه در حال حاضر نزديك به دوازده قرن از آن زمان مى گذرد، پذيرش آن تاريخ براى تولد آن حضرت بدين معناست كه وى داراى عمرى طولانى و غيرمتعارف است. البته با عنايت به نفوذ مشيت الهى و نيز نمونه هاى ديگرى از افراد معمر كه بر اساس دلايل قطعى قرآنى و تاريخى، دورانى طولانى و غير متعارف را زنده بوده اند، پذيرش اين باور دينى

^{۵۰} . مجموعه گسترده اى از اين احاديث از منابع معتبر شيعه و اهل سنت گردآورى و در كتاب منتخب الاثر ارائه شده است. (صافى گلپايگانى، لطف الله، منتخب الاثر فى الامام الثانى عشر، قم: مؤسسه السيدة المعصومة، چاپ دوم، ۱۴۲۱ ق، ص ۱۴۰).

^{۵۱} . متن اين حديث كه از ابواسحاق نقل شده چنين است: قال على رضى الله عنه و نظر الى ابنه الحسن فقال: ان ابني هذا سيد كما سماه النبي صلى الله عليه وسلم و سيخرج من صلبه رجل يسمى باسم نبيكم يشبهه فى الخلق و لا يشبهه فى الخلق؛ ثم ذكر قصة يملأ الارض عدلا. (ابو داود السجستانى، سليمان بن الاشعث، پيشين، ج ۲، ص ۳۱۱).

^{۵۲} . ر.ك: صافى گلپايگانى، لطف الله، پيشين، ص ۲۵۴.

^{۵۳} . شيخ طوسى و نعمانى هر يك در كتاب الغيبة خود با سند متصل چنين نقل مى كنند: نظر أمير المؤمنين عليه السلام الى ابنه الحسين عليه السلام فقال: ان هذا ابني سيد كما سماه رسول الله سيدا و سيخرج الله تعالى من صلبه رجلا باسم نبيكم فيشبهه فى الخلق و الخلق؛ يخرج على حين غفلة من الناس ... (الطوسى، محمد بن الحسن، الغيبة، پيشين، ص ۱۹۰، ح ۱۵۲ و النعمانى، محمد بن ابراهيم، الغيبة، تحقيق فارس حسون كريم، قم: انوارالهدى، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق، ص ۲۲۲، ح ۲).

^{۵۴} . القندوزى، سليمان بن ابراهيم، ينايع المودة، تصحيح علاء الدين الاعلمى، بيروت: مؤسسه الاعلمى، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق، ج ۳، ص ۴۸۹.

چندان دشوار نخواهد بود. اما دیدگاه مشهور در میان اهل سنت، این عقیده را نمی‌پذیرد و چنین باوری را بی‌دلیل و خرافی به حساب می‌آورد.

پیروان مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)، دلایل و مستندات فراوانی برای اثبات ادعای خود ارائه می‌دهند. گذشته از دلایل متواتر و مسلمی چون احادیث دوازده خلیفه^{۵۵} و حدیث ثقلین^{۵۶} که بدون اعتقاد به ولادت و حیات امام مهدی (علیه‌السلام) پیام اصلی خود یعنی استمرار امامت دوازده جانشین پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تا روز قیامت را از دست خواهند داد، مستندات فراوانی وجود دارد که امام حسن عسکری (علیه‌السلام) و دیگر افرادی که موفق به دیدار آن حضرت شده‌اند، به تولد چنین فرزندی شهادت داده‌اند.^{۵۷}

در مقابل، منکران تولد مهدی موعود (علیه‌السلام) بیش از آن که در پی استدلال بر این ادعای خود باشند، به استبعاد و استنکار روی آورده‌اند. البته برخی تلاش کرده‌اند اختلافات و نقل‌های متفاوت درباره مسائلی چون نام مادر و زمان و نحوه ولادت آن حضرت را به عنوان دلایل استبعاد خود مطرح کنند. این در حالی است که درباره جزئیات بسیاری دیگر از حوادث مسلم تاریخی نیز اختلاف نظر و نقل‌هایی متفاوت وجود دارد و این موضوع نه تنها نمی‌تواند دلیلی بر انکار اصل آن وقایع باشد، بلکه گاهی نشانه‌ای برای اطمینان بیشتر نسبت به اصل ماجراست.

موضوع تولد امام مهدی (علیه‌السلام) مورد تایید گروهی از دانشمندان اهل سنت نیز قرار گرفته است. بر اساس تتبع برخی از محققان^{۵۸}، شبلنجی در نورالابصار^{۵۹}، کنجی شافعی در کفایة الطالب^{۶۰}، محمد بن غامر شیراوی شافعی در الاتحاف بحب الاشراف، ابن حجر هیثمی در الصواعق المحرقة^{۶۱}، ابن خلکان در وفيات الاعیان^{۶۲}، محمد بن طلحه شامی در مطالب السؤل^{۶۳}، سبط بن الجوزی در تذكرة الخواص^{۶۴}، سويدی در سبائك الذهب^{۶۵}، جهضمی در موالید الائمة، ابن صباغ مصری در الفصول المهمة^{۶۶} و عبدالوهاب شعرانی در

^{۵۵} . حدیثی که بر طبق آن پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) اعلام کرده‌اند دوازده جانشین دارند در مهم‌ترین مصادر حدیثی اهل سنت به صورت مکرر نقل شده است. به عنوان نمونه ر.ک: البخاری، محمد بن اسماعیل، پیشین، ج ۸، ص ۱۲۷ و المسلم النیسابوری، پیشین، ج ۶، ص ۳ و ابو داود السجستانی، سلیمان بن الأشعث، پیشین، ج ۲، ص ۳۰۹.

^{۵۶} . بر اساس نقل مهم‌ترین منابع حدیثی اهل سنت، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) کتاب خدا و عترت خود را به عنوان دو سند جاودانه هدایت امت اسلامی معرفی کرده‌اند. به عنوان نمونه ر.ک: الترمذی، محمد بن عیسی، پیشین، ج ۵، ص ۳۲۸ و المسلم النیسابوری، پیشین، ج ۷، ص ۱۲۳ و احمد بن حنبل، پیشین، ج ۳، ص ۱۷.

^{۵۷} . ر.ک: صافی گلپایگانی، لطف الله، پیشین، ص ۳۹۷ و ۴۳۸.

^{۵۸} . ابوالحسینی، رحیم، مهدی (علیه‌السلام) از نگاه اهل سنت، رواق اندیشه، خرداد ۱۳۸۲، شماره ۱۸.

^{۵۹} . ؟؟؟؟

^{۶۰} . ؟؟؟؟

^{۶۱} . ابن حجر الهیثمی، احمد، پیشین، ص ۲۰۸.

^{۶۲} . ابن خلکان، وفيات الاعیان، ج ۴، ص ۱۷۶.

^{۶۳} . شافعی، محمد بن طلحه، مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول، ص ۴۸۰.

^{۶۴} . ؟؟؟

^{۶۵} . ؟؟؟

^{۶۶} . ؟؟؟

اليواقيت و الجواهر^{٦٧} به تولد فرزندی با نام محمد و لقب مهدی برای امام حسن عسکری (علیهما السلام) تصریح کرده‌اند. محیی‌الدین بن عربی را نیز باید جزو قائلان به ولادت امام مهدی (علیه‌السلام) به‌شمار آورد. چرا که بر اساس عبارتی که افرادی همانند شعرانی در اليواقيت و الجواهر^{٦٨} و محمد الصبان در اسعاف الراغبین^{٦٩} و حمزوی در مشارق الانوار^{٧٠} از او نقل کرده‌اند، علاوه بر تصریح به حتمی بودن قیام مهدی (علیه‌السلام) و این که وی از نسل امام حسین (علیه‌السلام) است، بر این نکته نیز تاکید می‌کند که این موعود، فرزند حسن العسکری (علیه‌السلام) است. البته متأسفانه عبارت مربوط به نام پدر آن حضرت در نسخه‌های فعلی این کتاب وجود ندارد! ولی نقل‌هایی که به آنها اشاره شد و گواهی برخی از بزرگانی که نسخه‌های قدیمی الفتوحات المکیة را مشاهده کرده‌اند نشان می‌دهد عبارت یاد شده قبلاً در این کتاب وجود داشته و توسط برخی که در پی پوشاندن حق بوده‌اند حذف شده است.^{٧١} ابن عربی در آثار دیگری نیز به زنده بودن امام مهدی (علیه‌السلام) تصریح کرده^{٧٢} و حتی حکایتی از ملاقات خود با آن حضرت را آورده است.^{٧٣}

با توجه به آنچه گذشت مشخص شد که اعتقاد به منجی موعود از نسل رسول خدا (صلی الله علیه و آله) با نام محمد و لقب مهدی (صلوات الله و سلامه علیه) و انتظار قیام او در آخرالزمان که به پیروزی و برقراری حکومتی عدل‌گستر با عنوان جانشینی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) خواهد انجامید، باوری مشترک میان همه فرق اسلامی است. آنچه به عنوان اختلاف در این زمینه مطرح می‌شود، جز در مواردی نادر و غیر قابل اعتنا، تنها مربوط به برخی از خصوصیات امام مهدی است.

منابع:

١. ابن ابی‌شیبة الکوفی، عبد الله بن محمد، المصنف، تحقیق سعید اللحام، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ١٤٠٩ ق.
٢. ابن بطریق، یحیی بن الحسن، العمدة، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ١٤٠٧ ق.
٣. ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ١٤٠٤ ق.
٤. ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، فتح الباری، بیروت: دارالمعرفة، چاپ دوم، بی‌تا.
٥. ابن حجر الهیثمی، احمد، الصواعق المحرقة فی الرد علی اهل البدع و الزندقة، تحقیق عبدالوهاب عبداللطیف، قاهره: مكتبة القاهرة، چاپ دوم، ١٣٨٥ ق.
٦. ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

^{٦٧}. شعرانی، عبدالوهاب، اليواقيت و الجواهر، ج ٢، ص ٥٦٢.

^{٦٨}. همان.

^{٦٩}. الصبان، محمد، اسعاف الراغبین فی سیرة المصطفی و فضائل اهل بيته، ص ١٤١.

^{٧٠}. حمزوی، مشارق الأنوار فی فوز اهل الاعتبار، ص ١١٢.

^{٧١}. ابوالحسینی، رحیم، مهدی (علیه‌السلام) از نگاه اهل سنت، رواق اندیشه، خرداد ١٣٨٢، شماره ١٨.

^{٧٢}. یکی از این آثار، رساله‌ای است با نام الوعاء المختوم علی السّر المختوم که وی آن را در شؤون ختم ولایت مطلقه محمدیه مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف و نحوه ظهور آن حضرت تألیف نموده است. در این باره ر.ک: تفسیر فاتحة الكتاب، مقدمه جلال الدین آشتیانی. (؟؟؟ رجوع شود)

^{٧٣}. ر.ک: حسن‌زاده آملی، حسن، هزار و یک کلمه، ج ١، ص ٨٨؛ نیز ر.ک: همو، شرح فص حکمة عصمتیه فی کلمة فاطمیه، ص ١٠٣.

٧. ابن طاووس، على بن موسى، الملاحم و الفتن، اصفهان: مؤسسه صاحب الامر، چاپ اول، ١٤١٦ ق.
٨. ابن قيم الجوزية، محمد بن ابي بكر، المنار المنيف، تحقيق و تعليق عبدالفتاح ابوغده، حلب: مكتب المطبوعات الاسلامية، چاپ اول، ١٣٩٠ ق.
٩. ابن ماجه، محمد بن يزيد القزويني، سنن ابن ماجه، تحقيق محمد فؤاد عبدالباقي، بيروت: دارالفكر.
١٠. ابوالحسيني، رحيم، مهدي (عليه السلام) از نگاه اهل سنت، رواق انديشه، خرداد ١٣٨٢، شماره ١٨.
١١. ابو داود السجستاني، سليمان بن الاشعث، سنن ابي داود، تحقيق سعيد محمد اللحام، بيروت: دارالفكر، چاپ اول، ١٤١٠ ق.
١٢. احمد بن حنبل، مسند احمد بن حنبل، بيروت: دار صادر.
١٣. البخاري، محمد بن اسماعيل، صحيح البخاري، بيروت: دارالفكر، ١٤٠١.
١٤. الترمذي، محمد بن عيسى، سنن الترمذي، تحقيق عبدالرحمن محمد عثمان، بيروت: دارالفكر، چاپ دوم، ١٤٠٣ ق.
١٥. حسيني جلالی، سيد محمد جواد، احاديث المهدي (عليه السلام) من مسند احمد بن حنبل، قم: انتشارات اسلامي، چاپ پنجم، ١٤٠٩.
١٦. حسيني جلالی، سيد محمد رضا، نقد الحديث بين الاجتهاد و النص و نظرة جديدة الى احاديث عقيدة المهدي المنتظر، مجله تراثنا، شماره ٣٢ و ٣٣، سال هشتم، رجب و ذوالحجه ١٤١٣.
١٧. دخيل، على محمد على، الامام المهدي عليه السلام، بيروت: دارالتراث الاسلامي، ١٣٩٤ ق.
١٨. الدهلوي، سيف الدين بن سعدالله، اشعة اللمعات، چاپ هندوستان، ١٣٥٥ ق.
١٩. السخاوي، محمد بن عبد الرحمن، فتح المغيث بشرح الفية الحديث للعراقي، تحقيق شيخ صلاح محمد عويضة، بيروت: دارالكتب العلمية، چاپ اول، ١٤١٤ ق.
٢٠. السفاريني النابلسي، محمد بن احمد، لوامع الانوار البهية و سواطع الاسرار الاثرية، بيروت: المكتب الاسلامي، چاپ سوم، ١٤١١ ق.
٢١. السيوطي، جلال الدين، الحاوي في الفتاوى، تحقيق محمد محيي الدين عبدالحميد، قاهره: مطبعة السعادة، چاپ دوم، ١٣٧٨ ق.
٢٢. الشافعي، محمد بن طلحة، مطالب السؤل في مناقب آل الرسول، تحقيق ماجد بن احمد العطية، بيروت: مؤسسة ام القرى، چاپ اول، ١٤٢٠ ق.
٢٣. شفيعي، سعيد، دفاع از مهديويت، حديث انديشه، بهار و تابستان ١٣٨٢، شماره ٥ و ٦.
٢٤. صافي گلپايگانی، لطف الله، منتخب الاثر في الامام الثاني عشر، قم: مؤسسة السيدة المعصومة، چاپ دوم، ١٤٢١ ق.
٢٥. الصبان، محمد على، اسعاف الراغبين، بيروت: دارالفكر، چاپ دوم، ١٤٢٤ ق.
٢٦. الصدوق، محمد بن علي بن الحسين بن بابويه، كمال الدين و تمام النعمة، تصحيح على اكبر الغفاري، قم: مؤسسة النشر الاسلامي، چاپ اول، ١٤٠٥ ق.
٢٧. الصنعاني، عبدالرزاق، المصنف، تحقيق حبيب الرحمن الاعظمي، بيروت: انتشارات المجلس العلمي، چاپ دوم، ١٤٠٣ ق.
٢٨. الطوسي، محمد بن حسن، الامالي، قم: دارالثقافة، چاپ اول، ١٤١٤ ق.
٢٩. الطوسي، محمد بن الحسن، الغيبة، تحقيق شيخ عبادالله الطهراني، قم: مؤسسة معارف الاسلامية، چاپ اول، ١٤١١.
٣٠. العاملي النباطي، على بن يونس، الصراط المستقيم، المكتبة المرتضوية، بي تا.
٣١. العباد آل بدر، عبدالمحسن بن حمد، عقيدة اهل السنة و الاثر في المهدي المنتظر، نسخه نرم افزار المكتبة الشاملة.
٣٢. عبداللهي، عبدالكريم، تصريح اهل سنت به تواتر احاديث امام مهدي عليه السلام، مشكوة، تابستان ١٣٧٩، شماره ٦٧.
٣٣. العميدي، سيد ثامر هاشم حبيب، تطبيق المعايير العلمية لنقد الحديث على ما اختلف و تعارض من احاديث المهدي بكتب الفريقين، مجله تراثنا، شماره ٤٣ و ٤٤، سال يازدهم، رجب و ذوالحجه ١٤١٦.

٣٤. القرطبي، محمد بن احمد، التذكرة فى احوال الموتى و امور الآخرة، بيروت: دارالكتب العلمية، چاپ دوم، ١٤٠٧ ق.
٣٥. القمى، محمد بن الحسن، العقد النضيد و الدر الفريد فى فضائل اميرالمؤمنين و اهل بيت النبى، تحقيق على اوسط ناطقى، قم: دارالحديث، چاپ اول، ١٤٢٣ ق.
٣٦. القندوزى، سليمان بن ابراهيم، يبايع المودة، تصحيح علاءالدين الاعلمى، بيروت: مؤسسة الاعلمى، چاپ اول، ١٤١٨ ق.
٣٧. الكتانى، محمد جعفر، نظم المتناثر من الحديث المتواتر، قاهره: دارالكتب السلفية، چاپ دوم، بى تا.
٣٨. الكورانى العاملى، على، معجم احاديث الامام المهدي (ع)، قم: مؤسسة المعارف الاسلامية، چاپ اول، ١٤١١ ق.
٣٩. الكورانى العاملى، على، المعجم الموضوعى لاحاديث الامام المهدي، بى تا، چاپ اول، ١٤٢٦ ق.
٤٠. المتقى الهندي، كنز العمال، تحقيق الشيخ بكرى حيانى، بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٠٩ ق.
٤١. المجلسى، محمد باقر، بحار الانوار، بيروت: مؤسسة الوفاء، چاپ دوم، ١٤٠٣ ق.
٤٢. مركز الرسالة، المهدي المنتظر فى الفكر الاسلامى، قم: مركز الرسالة، چاپ اول، ١٤١٧ ق.
٤٣. المسلم النيسابورى، صحيح المسلم، بيروت: دارالفكر.
٤٤. المغربى، نعمان بن محمد، شرح الاخبار فى فضائل الائمة الاطهار، قم: مؤسسة نشر الاسلامى، چاپ دوم، بى تا.
٤٥. ميلانى، سيد على، شرح منهاج الكرامة فى معرفة الامامة، قم: دارالهجرة، اول، ١٣٧٦ ش.
٤٦. النعمانى، محمد بن ابراهيم، الغيبة، تحقيق فارس حسون كريم، قم: انوار الهدى، چاپ اول، ١٤٢٢ ق.